

Марина Хомич

Наукові середовища Польської автокефальної православної церкви у 1945–1989 рр. (за матеріалами періодики)

Досліджена наукова діяльність Польської автокефальної православної церкви в 1945–1989 рр. на основі матеріалів періодичних видань Варшавської митрополії та Перемишльсько-Новосанчівської єпархії. Проаналізовано процес отримання священнослужителями наукових ступенів з богослов'я. Висвітлена практика проведення богослужбово-пастирських конференцій та інших академічних заходів як дієвих чинників у розвитку наукової сфери Церкви.

Ключові слова: християнство, православ'я, Польська автокефальна православна церква, наука, богослов'я, дослідження, конференція

Після закінчення Другої світової війни для Польської автокефальної православної церкви (далі – ПАПЦ) настав довгий реабілітаційний період. Вона опинилася під юрисдикцією Московської патріархії, реформувала організаційну структуру, почала налагоджувати екуменічні відносини та впорядковувати внутрішню організацію. Для активізації діяльності Церкви бракувало кваліфікованого духовенства, яке належало виховати й вивчити для подальшого пастирського служіння. Довірити таку відповідальну місію можна було лише людям з належною освітою та збагаченим науковим досвідом.

Питання наукової діяльності ПАПЦ у зазначений період не знайшло достатнього висвітлення в історіографії. Принагідні зауваги у своїх працях зробили К. Урбан¹, Л. Адамчик² та А. Міронович³.

Ширше дослідження цієї тематики стало можливим завдяки аналізу церковної періодики, що містила повідомлення та описи богословських конференцій, круглих столів, присвоєння наукових ступенів та звань тощо. Зокрема, важливим джерельним матеріалом стали «Церковний вісник»⁴, «Церковний календар»⁵, «Відомості Польської Автокефальної Православної Церкви»⁶.

Мета статті – проаналізувати процес розвортання наукових досліджень ПАПЦ у 1945–1989 рр. з огляду на його відображення у спеціальних тогочасних виданнях, з'ясувати рівень уваги вищої церковної ієрархії до розвитку богословської науки та виховання власних наукових кадрів.

Однією з найважливіших проблем підготовки майбутніх викладачів була слабка дидактична структура навчального процесу. Освітня програма вимагала негайного реформування, тому священнослужителі взялися до наукової

роботи⁷. Варто зазначити, що в 1950–1980-х рр. між світською наукою та Церквою існували значні протиріччя. Тому під поняттям дослідницької діяльності Церкви слід розуміти досить умовне її співвідношення з іншими дисциплінами⁸. Наукові дослідження ПАПЦ – це передусім результати інтелектуальної діяльності висвяченого духовенства, що мають офіційну назву «богословські праці». Їхня тематика була досить різноманітною – від історії християнства до вузькоспеціальних догматичних чи канонічних питань.

У 1974 р. одне з чисел «Церковного вісника» надрукувало невелику замітку під цікавою назвою «Як говорить учений про Буття Боже?»⁹. У ній розповідалося про висновок відомого вченого-ботаніка К. Ліннея, який після тривалого спостереження за розвитком та організацією рослин, захоплено написав: «Вічний, безмежний, всевидючий і всемогутній Бог пройшов повз мене. Я не бачив його обличчя, але відблиск Божества наповнив мою душу безмовним здивуванням. Я бачив слід Божий у Його творіннях; і скрізь, навіть у найменших Його діяннях, яка сила, яка мудрість, яка несказанна досконалість». Ця думка К. Ліннея, належно доповнена й аргументована, могла стати повноцінним богословським трактатом. Адже учений окреслює роль Бога не просто в повсякденному житті людини, але й у процесі творення усього живого¹⁰.

Саме таких досліджень, заснованих на витягах із Святого Письма та офіційних постулатів Православної церкви, дуже бракувало викладачам освітніх установ ПАПЦ. Процес навчання спирався на вивчення біблійних текстів та студіювання підручників міжвоєнного періоду, в яких розкривалися основи богослов'я. Крім того, опрацьовувалися й спеціально підготовлені викладачами короткі нариси, де подавалося найнеобхідніше з того, чого студент не міг знайти самостійно. Такою самодіяльною та примітивною була наукова база Православної секції Християнської богословської академії до середини 1950-х р.¹¹

У 1957–1958 рр. утвердилася організаційна структура Православної секції, розширилася її спеціалізація, яку забезпечували п'ять нових кафедр¹². Проте відсутність кадрів із захищеними науковими ступенями залишалася великою проблемою. На той час викладацький склад був представлений науковцями, які не мали офіційних документів про здобуття ними відповідного наукового ступеня¹³. Лише митрополит Макарій за опубліковані богословські праці отримав звання надзвичайного професора¹⁴.

Траплялися навіть абсурдні випадки. Один із викладачів Секції священник В. Гастпари писав, що екзамінування магістрантів та докторантів для присвоєння їм вченого ступеня проводили самостійні наукові працівники з Євангелійної секції. Науковці, котрі фактично не мали права так іменуватися,

все ж займали офіційні посади, очолювали кафедри. Серед таких ентузіастів були священники В. Німчук, К. Вольфрам, В. Гастпари, Ю. Шеруда та ін.¹⁵

Ситуація змінилася в другій половині 1960-х рр., коли священники Ю. Клінгер і А. Лапінський, будучи кандидатами на посаду доцента, отримали нострифікацію від вченої ради Православної секції. З цього часу всі формотворчі та дидактичні функції поклалися на офіційно визнаних наукових співробітників Секції. В останній третині 1960-х рр. їх було вісім.

Особливої уваги заслуговує діяльність Ю. Клінгера, який після своєї нострифікації та зайняття посади ректора Академії в 1967 р. розгорнув широку публіцистичну роботу в сфері богослов'я. Він брав активну участь у різноманітних не лише релігійних, але й світських конференціях, де часто виступав з рефератами¹⁶.

13 грудня 1967 р. у Варшаві відбулося наукове сесійне засідання, присвячене 10-річчю з дня заснування Православної секції у Християнській богословській академії. Відкрив його ректор Академії професор доктор богослов'я В. Гастпари. Він зачитав вітального листа міністра освіти професора Г. Яблонського. Серед учасників сесії були варшавський митрополит Стефан, єпископ Євангелійно-Аугсбурзької церкви професор А. Вантула, представники Польської єкуменічної ради, випускники, студенти та слухачі Академії. Також були присутні проректор Академії Ю. Клінгер та колишній ректор, священник і доктор богослов'я, професор В. Німчук¹⁷.

Першим свій реферат «10 років Православній секції Християнської богословської академії» виголосив В. Німчук. Наступними виступили митрополит Стефан та священник суперінтендант Ю. Невежежал. Згодом було прочитано ще три наукові реферати. Перший належав Ю. Клінгереві, який окреслив «Доктрину Христового Воскресіння Рудольфа Бультмана в конфронтації з позицією православного богослов'я». Кандидат богословських наук священник В. Козловський мав доповідь на тему: «Спроба погляду на діяльність митрополита Філарета Дроздова, в зв'язку із сотою річницею з дня смерті»¹⁸.

16 січня у стінах Академії відбулася чергова важлива подія – захист докторської дисертації на здобуття наукового ступеня доктора богослов'я. Протоіерей О. Шевель, викладач Православної секції Християнської богословської академії та Духовної семінарії у Варшаві, представляв дослідження «Напрямки діяльності православного проповідництва у східних слов'ян у XI–XVII ст.». Науковим керівником був професор А. Вантула, а рецензентами – проректор Академії доцент Ю. Клінгер та професор Католицької теологічної академії у Варшаві доцент С. Грибек.

Спочатку О. Шевель зачитав основний зміст праці, виокремивши найактуальніші та найпроблемніші моменти. Після цього виклав декілька засад-

ничих тез у роботі. Прокоментувавши їх, він окремо зупинився на кожному з розділів, демонструючи їхні взаємозв'язки із загальною темою дисертації. Відтак рецензенти озвучили свої оцінки. Вони одноставно висловилися за надання протоіерею Олексію ступеня доктора богослов'я. Крім офіційних рецензентів, участь в обговоренні взяли професор О. Бартель, професор В. Німчук та доцент В. Бенедиктович¹⁹.

Православна церква в Польщі, починаючи з 1965 р., проводила пастирсько-богословські конференції. Одна з них відбулася 16-17 травня 1968 р. у приміщенні Духовної семінарії. На неї з'їхалися 69 священників з чотирьох епархій ПАПЦ²⁰.

На всіх засіданнях конференції були Першоієрарх Церкви митрополит варшавський і всієї Польщі Стефан і белостоцько-гданський єпископ Никанор. На перше засідання прибули також ректор Християнської богословської академії професор В. Гастпари та очільник Польської екуменічної ради Ю. Невечежал. Запросили й представника з Міністерства віросповідання С. Кириловича.

Відкрив конференцію ректор Варшавської духовної семінарії С. Железнякович, котрий привітав усіх присутніх і наголосив на виховних цілях цього заходу. Тоді протоієрей передав слово митрополитові, який зауважив про необхідність спільного з молодими священниками вирішення проблем, що стосуються церковно-парафіяльної практики. Владика сказав, що в будь-якій парафії є широке поле для пастирської діяльності, але далеко не всюди ці можливості належно використовуються. Першоієрарх був дуже втішений присутністю на всіх попередніх конференціях молодого духовенства і, навпаки, обурений тим фактом, що деякі зі священнослужителів ігнорують такі заходи²¹.

Далі виступив ректор Християнської богословської академії професор В. Гастпари. Він підкреслив, що такі наукові зустрічі стимулюють душпастирів до кращого виконання своїх обов'язків перед вірянами, дають змогу дізнатися багато нового й корисного для власного інтелектуального розвитку.

Під час конференції було проведено чотири засідання. На першому головував єпископ Никанор, якому допомагав священник А. Макаль. Першим свою доповідь «Третій Всехристиянський Світовий Конгрес в Празі й четверта Асамблея Всесвітньої Ради Церков в Упсалі» прочитав протоієрей Б. Шварцкопф. Дебати довкола почутого розгорнулися між єпископом Никанором, протоієреями А. Шевелем, А. Нестеровичем, А. Зноском, С. Железняковичем.

Головуючими на другому засіданні, яке було присвячене морально-етичним та екуменічним догматам, стали протоієрей А. Семенюк з ієро-

монахом А. Ярошуком. Доцент Ю. Клінгер висловився на тему: «Сповідь (практичні зауваги стосовно способу й методів таїнства сповіді) та деякі інші проблеми з пастирсько-літургійного богослов'я».

Третім засіданням керували протоієрей А. Шевель з помічником о. В. Близнюком. Спочатку заслухали доповідь протоієрея Н. Ленчевського «Значення патрологічної літератури для пастиря». Після цього протоієрей Ю. Клінгер коротко розповів про четвертий з'їзд патрологів, організований у вересні 1967 р. в Оксфорді, вказавши на його прекрасну організацію і багатий практичний зміст, а також необхідність проведення подібного заходу в Польщі.

Доповіді протоієрея Ю. Клінгера та Н. Ленчевського викликали серед слухачів жвавi дискусії, які не припинялися протягом другого, третього й четвертого засідань. До них долучилися протоієреї А. Семенюк (двічі), А. Кучинський, В. Дорошкевич (двічі), А. Нестерович, М. Хомчик (двічі), А. Шевель, священник Г. Місеюк, ігумен Йосиф (двічі), Я. Буцьора (двічі), А. Макаль (двічі), І. Юзвук, єпископ Никанор, ієромонах Алексій, В. Близнюк, Р. Козловський, Г. Осипович та ін.²²

Найчастіше в обговоренні торкалися різних аспектів сповіді (зокрема, її значення в душпастирській справі), церковно-парафіяльної практики та проповіді, що має великий вплив на світогляд парафіян. Деякі парохі ділилися й власним досвідом, слухали пояснення владикою складних питань.

Підсумки дискусії підвів протоієрей С. Железнякович. Він ще раз нагадав про основні завдання, що були поставлені на початку конференції, – допомогти, виправити, оживити. Щиро сподіваючись, що майбутнє життя покаже користь таких наукових зустрічей, протоієрей запропонував усім запам'ятати слова апостола Павла, які були написані у залі засідань: «Молю, убо вас, достойно ходити звання вашого, в неже зване byste» (Еф. 4, 1). С. Железнякович також подав ідею, щоб на наступну пастирсько-богословську конференцію кожен священник привіз фотокартку своєї парафії й коротенько ознайомив усіх з її історією²³.

П'ята пастирсько-богословська конференція була проведена 29–30 квітня 1969 р. у Варшаві. Зібралось 60 священників з усіх єпархій. Чотири засідання проходили під лозунгом: «Бывайте творцы слова, а не отчию слишатели» (Іак. 1, 22)²⁴.

На перших трьох засіданнях було представлено реферати протоієрея С. Железняковича «Православна церква в 25-річчі Народної Польщі», протоієрея Н. Ленчевського «Проблеми викладання Закону Божого для дітей і молоді» та протоієрея А. Семенюка «Богослужіння Страсної седмиці». Багато уваги на конференції приділено взаєминам світської влади Польської

Народної Республіки та Православної церкви. Відзначалася, зокрема, справедливість державної політики у релігійній сфері, у т. ч. низка сприятливих заходів для розвитку ПАПЦ.

Була озвучена й ще одна, доволі складна, тема для обговорення. Вона стосувалася смерті митрополита Стефана і подальшої реконструкції діяльності Церкви.

На останньому засіданні єпископ Никанор заторкнув чимало проблем душпастирської практики. Виділивши найпоширеніші недоліки, він давав деякі власні вказівки щодо їх подолання. Крім того, владика звернувся до освітньої діяльності Церкви, дисципліни учнів, згадав про видавничу справу в митрополії, конференції в навколишніх благочиннях тощо²⁵.

Підсумки конференції підвів протоієрей С. Железнякович. Він подякував усім активним учасникам за мудрі думки та свіжі ідеї. Наступний з'їзд духовенства було вирішено присвятити Тайні Шлюбу²⁶.

У березні 1970 р. відбулись збори благочинних митрополії, на яких сформували комісію з підготовки й виховання кадрів церковнослужителів. Очолив її доцент Ю. Клінгер. До складу комісії ввійшли протоієреї Алексій Шевель, Євгеній Панько, Сергій Карпович, магістри Петро Доманчук, Іван Анхимюк, Ярослав Костицевич²⁷. Саме на цих людей було покладено організацію освітньої, а отже, й наукової діяльності Церкви. Вони ставали своєрідним каталізатором на шляху стрімкого розвитку православної богословської літератури в Польщі.

Україномовне періодичне видання «Церковний календар», що в першій половині 1980-х рр. почало виходити в Перемишльсько-Новосанчівській єпархії, неодноразово публікувало звернення до читачів із пропозицією надсилати наукові статті до редакції. На той момент було важливо відродити серед українців друк рідною мовою, адже «цим останнім у нас в Польщі надто не рясніє» – наголошував автор вступної статті²⁸.

Відсутність наукових публікацій на сторінках «Календаря» можна пояснити прагненням редакторів друкувати часопис винятково українською мовою, пропагуючи її серед співвітчизників, які живуть на території Польщі. Бажання відтворити історію Церкви, показати життя парафіян та їхні здобутки не викликало б спротиву, якби не містило політичних мотивів. Цю проблему редактори описують так: «І коли римо-католики в Польщі мають арсенал релігійної преси, то у нас в тому місці рідномовна пуста, хоча українці творять головну масу православної пастви. А де не має свого, там втискається чуже, поглиблюючи процес асиміляції. Якщо той процес дойде до зеніту, загинемо ми, а з нами й Церква, бо ж не буде кому її творити»²⁹.

У листопаді 1987 р. сталася важлива подія в історії ПАПЦ – до Польщі з офіційним візитом прибув Вселенський Патріарх Дмитрій I³⁰. 19 листопада він відвідав Християнську богословську академію, де отримав титул доктора *honoris causa*. Вперше за багато років поріг цього навчального закладу переступив примас Польщі, кардинал Юзеф Глемп у супроводі єпископів А. Носоля та В. Мізіолека³¹.

Урочистість розпочалася національним гімном та традиційною пісню «Gaude mater». Далі пролунали вітання ректора Академії професора Є. Гринякова та проректора архієпископа Сави. Останній ознайомив присутніх із біографією почесного докторанта. Після вручення та привітань Патріарх подякував та подарував ректорові ікону «Воскресіння». Вітальне слово мали також митрополит Василій та примас Глемп. Захід закінчився виступом студентського хору, який виконав «Axion estin» та «Многая літа»³².

Наукові студії посідали провідне місце в розвитку ПАПЦ. Саме вони робили її динамічним організмом, здатним до варіації та новації. Церква намагалася не відставати від своїх сусідів, крокувати в ногу з часом, бути в курсі подій, а інколи й випереджати їхній хід. Численні конференції, на яких розглядалося багато актуальних і наболілих питань, сприяли швидшому процесові адаптації конфесії у світі. Розвиваючи літературні здібності своїх пастирів, Церква отримувала прекрасні наукові трактати, нариси, статті. Вона гарантувала своїм дослідникам невичерпне джерело всього нового й цікавого, а вони віддячували їй увагою й повагою до її цінностей та історії.

Наукові дослідження ПАПЦ у 1945–1989 рр. здійснили складний перехід від простих розвідок на релігійну тематику до повноцінних богословських праць. У церковній періодиці поступово з'являються наукові статті із покликаннями, таблицями, схемами³³. У їхньому змісті можна було простежити певну методологічну концепцію, виокремити предметно-об'єктне поле дослідження, його структуру тощо³⁴. Важливим було й прагнення православних українців, які жили на території Польщі, не лише сповідувати Слово Боже, але й розвивати богословську науку рідною для них мовою.

- 1 Urban K. Kościół prawosławny w Polsce 1945–1970. – Kraków: Nomos, 1996. – 370 s.
- 2 Adamczyk L., Mironowicz A. Kościół Prawosławny w Polsce dawniej i dziś. – Warszawa, 1993. – 179 s.
- 3 Ibid.
- 4 Церковний вестник. – 1968. – № 1, 3; 1969. – № 8; 1970. – № 1; 1974. – № 5.
- 5 Церковний календар. – 1985, 1989.
- 6 Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. – 1982. – № 1, 3–4.

- 7 Urban K. Kościół prawosławny w Polsce... – S. 201.
- 8 Ibid. – S. 202.
- 9 Церковный вестник. – 1974. – № 5. – С. 10.
- 10 Там же.
- 11 Urban K. Kościół prawosławny w Polsce... – S. 203.
- 12 Ibid. – S. 202.
- 13 Adamczyk L., Mironowicz A. Kościół Prawosławny w Polsce dawniej i dziś. – S. 119.
- 14 Urban K. Kościół prawosławny w Polsce... – S. 203.
- 15 Ibid.
- 16 Ibid. – S. 202.
- 17 Церковный вестник. – 1968. – № 1. – С. 15.
- 18 Там же. – С. 16.
- 19 Там же. – С. 17.
- 20 Там же. – 1968. – № 3. – С. 12.
- 21 Там же. – С. 13.
- 22 Там же. – С. 14.
- 23 Там же. – С. 15.
- 24 Там же. – 1969. – № 8. – С. 8.
- 25 Там же.
- 26 Там же. – С. 9.
- 27 Там же. – 1970. – № 1. – С. 10.
- 28 На порозі третього етапу // Церковний календар. – 1985. – С. 4.
- 29 Там само.
- 30 Візит Вселенського Патріарха // Церковний календар. – 1989. – С. 74.
- 31 Там само. – С. 75.
- 32 Там само. – С. 76.
- 33 Sosna G. Grodzisk // Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. – Warszawa: Metropolia Prawosławna, 1982. – № 3-4. – S. 23–55.
- 34 Schmemmann A. Misterium zgromadzenia. // Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. – Warszawa: Metropolia Prawosławna, 1982. – № 1. – S. 52–65.

Summary

Maryna Khomych

The scientific environment of the Polish Autocephalous Orthodox Church in 1945–1989 years (on materials of periodicals)

The scientific activity of the Polish Autocephalous Orthodox Church in 1945–1989 years is investigated on the basis of periodicals of the Warsaw Metropole and the Przemysl-Novosanch diocese. The process of obtaining the clergy academic degrees in theology is analyzed. The practice of liturgical-pastoral conferences and other academic measures as effective factors in the development of the scientific sphere of the Church is presented.

Keywords: Christianity, orthodoxy, Polish Autocephalous Orthodox Church, science, theology, research, conference